

Journal of Universal History Studies

Ermeni Tehcirinin Nüfus ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Merzifon Örneği¹

**The Effects of the Armenian Relocation on the Population and Economy: The Case of
Merzifon**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 25.07.2020 / 25.10.2020

pp. 293-317

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 3(2) • December • 2020 •

Sabit Genç

Amasya Social Sciences High School, Dr., Amasya, Turkey

Email: sbtgnc@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0003-3165-5897

Cite: Genç, S . (2020). Ermeni Tehcirinin Nüfus ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Merzifon Örneği . Journal of Universal History Studies , 3 (2) , 293-317 . DOI: 10.38000/juhis.773850

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Öz

Osmanlı Ermenileri, I. Dünya Savaşı'nın başlarında iç güvenlik problemi nedeniyle tehcire tabi tutulmuşlardır. Tehcir olayı günümüze kadar devam eden tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1915 yılında Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilen Ermeni tehcirinin askeri, demografik, idari yönleri üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Oysa Ermeni tehciri; demografik, askeri ve idari yönleri yanında ekonomik anlamda da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Fakat tehcirin ekonomi üzerindeki etkileri hakkında günümüze kadar ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma ile öncelikle Merzifon kazasında tehcir öncesi Ermenilerin kaza nüfusu ve ekonomisi içindeki yerinin tespiti, tehcirin kaza nüfusu ve ekonomisi üzerindeki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Merzifon örneğinden hareketle de Ermeni tehcirinin, nüfus ve ekonomi üzerindeki etkilerine dikkat çekmek, genel bir fikir vermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Tehcir, Merzifon, Ekonomi

Abstract

Ottoman Armenians were subjected to relocation due to the internal security problem at the beginning of the First World War. The relocation event, brought along the discussions that has continued until today. Detailed studies were carried out on the military, demographic and administrative aspects of the Armenian relocation carried out by the Ottoman Empire in 1915. However, the Armenian deportation had also important results in terms of economy as well as its demographic, military and administrative aspects. However, there has not been a detailed study on the effects of relocation on the economy to date. With this study, firstly, it is aimed to determine the population of the Armenian in the district and their place in economy before the relocation in Merzifon district and to reveal the effects of relocation on the district population and economy. Based on the example of Merzifon, it is aimed to draw attention to the effects of Armenian relocation on the population and economy and to give a general idea.

Keywords: Armenian, Relocation, Merzifon, Economy

Giriş

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her tarafına yayılmakla birlikte genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğun olarak bulunmuş fakat hiçbir yerde nüfus çoğunluğuna ulaşamamışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamid (1876-1909) devrine gelinceye kadar da Türklerle bir arada huzur ve güven içinde yaşamışlardır (Karal, 1988, s. 126-127). Devlet ve Müslüman halk ile olan iyi ilişkileri sebebiyle Ermeniler Osmanlılar tarafından millet-i sadıka olarak tanımlanmıştır (Göyünç, 2002, s. 434). Ancak Türkler ile Ermeniler arasındaki bu iyi ilişkiler 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa devletlerinin kışkırtmaları, Ermeniler arasında milliyetçi, ayrılıkçı eğilimlerin gelişmesiyle bozulmaya başlamıştır. Ermeniler bazı Avrupa devletlerinin kışkırtmaları sonucu Osmanlı Devleti'nden ayrılmak hayaliyle örgütlenerek ayaklanmış, Türk ve Müslüman halka karşı saldırmaya başlamışlardır. I. Dünya Savaşı (1914-1918) başladıktan sonra da Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletlerle işbirliği yapmış ve Osmanlı Devleti'ne saldırıları artarak devam etmiştir. Ermenilerin bu tutumu, Osmanlı Devleti'ni iç güvenlik ve ülke bütünlüğünden taviz vermek ya da Ermeni vatandaşlarını cephe gerilerine nakletme -tehcir- seçeneklerinden birisini tercihe zorlamıştır. Böyle bir durumda hükümet, ülke bütünlüğünü ve iç güvenliği korumak için hiç tereddüt etmeden bütün sonuçlarını göze alarak tercihini Ermeni nüfusun tehcirinden² yana kullanmıştır.

Ermenilerin tehciri, Osmanlı Devleti tarafından iç güvenlik sorunu ve ülke bütünlüğünü koruma mecburiyetinin ortaya çıkardığı bir mesele olarak değerlendirilirken, Ermeniler tarafından kasıtlı bir sürgün, hatta soykırım³ olarak kabul edilmektedir. Tehcir olayının iki kesim tarafından farklı tanımlanmasının ortaya çıkardığı tartışmalar, savaşın sona ermesine rağmen bitmemiştir. Günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Konu, bilimsel açıdan ele alınıp incelenmesi gerekirken çoğu zaman siyasi zeminde tartışılmış, gerçek bağlamından koparılmıştır. Özellikle bazı batılı ülkelerin tartışmayı siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmak üzere bir araç olarak değerlendirmeleri⁴, tehcirin tarafları olan Türk ve Ermeni toplumları arasındaki husumeti pekiştirmekten başka bir işe yaramamıştır. Günümüzde Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin düzelmemesinin arkasında da -arşivlerini tüm araştırmacılara açan Türkiye'nin aksine- Ermenilerin ön yargılarını bırakmamaları ve konuyu bilimsel zeminde tartışarak ortaya çıkacak sonuç ile yüzleşmeyi kabul etmemeleri yatmaktadır.

Tehcir konusunda 1915 yılından günümüze kadar Türk, Ermeni ve yabancı araştırmacılar tarafından çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁵ Bu çalışmalarda tehcirin nedenleri, yapılış şekli, tehcire tabi tutulan

² Sözlükte göç ettirmek anlamına gelen tehcir, özellikle 1915 yılında Osmanlı Ermenilerinin sevk ve iskânını ifade etmektedir (Beydilli, 2011, s. 1). Tehcir yani zorunlu göç, 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan “*Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyeye ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat*”e dayanılarak yapılmıştır.

³ Bir milletin tamamını ya da bir bölümünü milli, dini ya da kavmi sebeplerden dolayı; veya intikam almak için yok etme (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 2590).

⁴ İsviçre, Fransa, Kanada vb. ülkelerin meseleyi uzmanlarına bırakarak onların arşiv belgeleri ışığında ortaya çıkaracakları gerçeklere itibar etmek yerine parlamentolarına getirmeleri, siyasetçiler eliyle konuyu çözmeye çalışmaları, bunu yaparken adı geçen ülkelerdeki siyasetlerin olayın aydınlatılmasından çok en azından Ermeni kökenli seçmenlerinin oylarını almak olduğu bilinen bir gerçektir.

⁵ Halaçoğlu, Yusuf (2019). Ermeni Tehciri, İstanbul: Bab-ı Ali Kültür Yayınları. / Kuyumcuyan, Ayda (2017). İki İrmak Arasında Bir Ermeni Soykırım Hikâyesi. Çeviren: Alışan Şahin İstanbul: Pencere Yayınları. / Kevorkian, Raymond (2015). Ermeni Soykırımı. Çeviren: Aysen Ekmekçi, İstanbul: İletişim Yayınları. / Ahnert, Margareth Ajamian (2010). Amasya'nın Dikenleri. Çeviren Atilla Tuygan, İstanbul: Belge Yayınları. / Ermenistan Ulusal Arşivi (2005). Kedername - Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Soykırımı 1915. Çeviren Diran Lokmagözyan, İstanbul: Belge Yayınları. / Dabağyan, Levon Panos (2010). Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu. İstanbul: Yedirenk Kitapları. Anadol, Cemal (2007). Ermeni Dosyası, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları. / Uras, Esat (1987). Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları. / Göyünç, Nejat (2002). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler”, Türkler Ansiklopedisi, C.X: 421-445. / Kevorkian, Raymon H. ve Pabaudjian, Paul B. (2012). 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Çev. Meyda Saris. İstanbul: Aras Yayınları. Güllü, Ramazan Erhan (2013). Ermeni Sorununun Ortaya

kişi sayısı, tehcir esnasında yaşanan sorunlar, Osmanlı idarecilerinin tutumu, tehcir edilenlerin iskân edildikleri yerler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Ancak bu çalışmalarda genellikle tehcirin askeri, idari, demografik yönleri, Ermeni toplumu üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Oysa Osmanlı Devleti'nin iç güvenlik ve ülke bütünlüğü söz konusu olduğunda tereddütsüz uyguladığı Ermeni tehciri, ekonomik anlamda da incelenmesi gereken sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Tehcir ile ilgili tartışmalar esnasında olayın daha çok siyasi zemine kaymasından dolayı ekonomik yönü üzerinde gerektiği kadar durulmamıştır.

Bu çalışma ile yeni bir tehcir tarihi yazmak yahut da zaten şimdiye kadar farklı kaynaklarda ele alınmış olan tehcirin nedenlerini, askeri, siyasi ve demografik sonuçlarını yeniden incelemek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı Merzifon kazası örneğinden hareketle Ermeni nüfusun tehcire tabi tutulmasıyla tehcir bölgelerinde ortaya çıkan ekonomik etkileri ortaya koymak, bu konuda genel bir fikir vermek amaçlanmıştır. Çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri ve araştırma eserler kullanılarak önce Merzifon kazasındaki Ermenilerin 19. yüzyılda Merzifon kazasının genel nüfusu ve ekonomik potansiyeli içindeki yerleri⁶, kazadaki Müslüman nüfus ile ekonomik ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitten sonra da 1915 yılında kazada tehcirden kaynaklanan ekonomik olumsuzluklar, bu olumsuzluklarla başa çıkabilmek için yerel idarecilerin çabaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

19. Yüzyıl Ortalarından Tehcire Kadar Merzifon'daki Ermeni Nüfusu

Osmanlı Devleti tarafından ilk düzenli nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Bu ilk nüfus sayımını takiben de düzensiz aralıklarla nüfus sayımları devam etmiştir. Bu sayımlar esnasında Müslümanlar ve gayrimüslimler -reaya adıyla- farklı defterlere kaydedilmişlerdir. Kazadaki gayrimüslim sakinlerin kaydedildiği defterlerden⁷ hareketle kazadaki Ermenilerin 19. yüzyıl ortalarındaki nüfuslarını tespit etmek mümkündür. 1840 yılında Merzifon'da yapılmış olan nüfus sayımına göre şehirde 10 farklı mahallede yaşayan Ermeni nüfus, 774 hane⁸ ve 2.002 erkek nüfustan ibaretti (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a). Kadınlarla

Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin tutumu (1878-1923), Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Özkan, Zafer (1985). Emeni tehciri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü/ Ceran, Hasan (2015). Osmanlı Döneminde Ermenilerin Göç Ettirilmesi 1915, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bu konuda Eric Jan Zürcher'in Modernleşen Türkiye'nin Tarihi adlı çalışmasında yer alan açıklamalar kısa olmasına rağmen son derece aydınlatıcıdır. Zürcher'in konuya yaklaşımı ve açıklamaları için bkz. Zürcher, Eric Jan (2019). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 141-146.

⁶ Kazadaki Ermeniler üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalarda da tehcir esnasında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılara değinilmemiştir. Kazadaki Ermeniler hakkında çalışmalar için bkz. Natanyan, Boğos (2008). Sivas 1877, Çev. Silvert Malhasyan. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık. / Alan, Gülbadi (2008). Amerikan Boardın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji, İstanbul: TTK Yayınları. / Genç, Sabit (2019). Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. / Özcan, Selim (2017). "Tanzimat Dönemi Temettuat Sayımlarına Göre Merzifon'daki Ermenilerin Mesleki Durumları", Studies Of The Ottoman Domain, C.II, S.13: 143-167. / Babacan Hasan (2010), "Tehcir Kanununun Uygulanmasında Merzifon'da Muaf Tutulan Bir Kısım Ermeniler", Geçmişten Günümüze Merzifon, Ankara. 305-322. / Kolbaşı, Ahmet (2003). 1892-1893 Merzifon, Yozgat, ve Kayseri Ermeni Olayları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁷ Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmada kazadaki Ermeni nüfusu ile ilgili olarak 1246 (1831) yılına ait 2143, 1256 (1840) yılına ait 2241, 1259 (1843-1844) yılına ait 2242 nolu defterler bulunmuştur.

⁸ Ermeni nüfusun mahallelere göre dağılımı şu şekildedir: Alaca Minare 106 hane 271 nüfus, Bozahane 139 hane 353 nüfus, Câmi-i Atik 55 hane 134 nüfus, Erzincan ve Surmasud 92 hane 239 nüfus, Hacı Bali 77 hane 198 nüfus, Hoca Süleyman 46 hane 122 nüfus, Kaplan 76 hane 206 nüfus, Neccar 49 hane 132 nüfus, Seyyid Bölük 91 hane 234 nüfus, Sütçü 43 hane 113 nüfus (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a). Aynı tarihlerde (1840'lı yıllarda) kazaya bağlı olan ve gayrimüslimlerin yaşadığı köylere ait isim listesine ulaşamamıştır. 1831 yılına ait olan ve Amasya sancağı genelindeki gayrimüslimlerin sayımına ait nüfus defterinde Amasya, Gümüş, Gelingiras kazalarındaki gayrimüslim köyleri zikredilirken (BOA, NFS.d.2143: 2-69) Merzifon kazasına bağlı herhangi bir gayrimüslim köy ismi geçmemektedir. Sadece şehir merkezinde gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle isimleri zikredilmektedir. 1915 yılında kazaya bağlı köyler içerisinde Ermenilerin yaşadığı Ermeni Yenicesi ve Kör köylerinin isimleri geçmektedir. Bunlardan Kör köyünün 1831 (BOA, NFS.d.2143: 35), 1845 (BOA, ML. VRD.TMT.13539: 2) ve 1857 (BOA, EV.d.16174: 2a) yıllarında Gümüş kazasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni Yenicesi köyünün ise 1831 (BOA, NFS.d.2143: 15), 1845 (BOA, ML.VRD.TMT.d.13904: 1) ve 1857

birlikte gerçek sayı ise yaklaşık 4.004 olur⁹. 1843-44 yılında yeniden nüfus sayımı yapılmış, bu sayımda kazadaki Ermeni erkek nüfus 780 hanede sakin 1.929 kişi olarak tespit edilmiştir (BOA, NFS.d.2242: 2-52). Kadınlarla birlikte mezkûr tarihte kazada yaklaşık 3.856¹⁰ Ermeni nüfusun olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından 1915 yılına kadar kazadaki Ermenilerin nüfusu artmaya devam etmiştir. 1881-1883 nüfus sayımında 5.317 kişi (Karpat, 2010, s. 288-313), 1880-1892 yılları arasında 5.000 (Cuinet, 1892, s. 758), 1904 yılında 7.117 (SVS, 1325,s. 254-257), 1911 yılında 8.594 (Yasar, 2013, s. 241) ve 1915 yılında tehcir öncesinde de 9.461 (BOA, DH.EUM.KLU.10/7: 13) olarak tespit edilmiştir.

Ermeni nüfusun kaza genel nüfusu içindeki oranına bakıldığında: 1840 yılında yapılan sayımda 13.320¹¹ olan kaza genel nüfusunun -4.004 kişi ile- yaklaşık % 30'unu oluştururken, tehcir öncesi 1915 yılında 36.463 olan kaza genel nüfusunun - 9.461¹² kişi ile- yaklaşık % 26'sını oluşturduğu (BOA, DH.EUM.KLU.10/7: 13) görülmektedir. Bu veri Merzifon kazasının genel nüfusu içinde Ermeni nüfusun oranının 1840 yılından 1915 yılına kadar yaklaşık % 4 azaldığını ortaya koymaktadır. Bu azalmanın nedeni olarak Gregoryen Ermenilerin bir kısmının Protestanlık ve Katolik mezheplerine geçmesi, mezhep değiştiren bu Ermenilerin yapılan sayımlarda Gregoryen Ermeniler içinde değil, Protestan ve Katolikler içinde sayılmasının, bazı Ermenilerin de Rusya'ya göç etmelerinin¹³ etkili olduğu düşünülebilir. Diğer yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kazaya Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen muhacirlerin iskânı¹⁴ sonucu Müslüman nüfustaki artışın da kaza genel nüfusu içinde Ermeni nüfusun azalmasına neden olduğu söylenebilir.

Merzifon Ermenilerinin Kaza Ekonomisi içindeki Yeri ve Önemi

Ermenilerin 19. yüzyıl ortalarında ekonomik durumlarının tespiti için Osmanlı arşivlerinde tespit ettiğimiz bazı nüfus defterlerinin¹⁵ yanında 1844 yılında kaza Ermenilerinin emlak, arazi ve kazançlarının kaydedildiği temettuat defterleri¹⁶ kullanılmıştır. Ermenilerin Merzifon ekonomisindeki yeri ve önemi

(BOA, EV.d.16174: 2a) yıllarında Gelingiras kazasına bağlı iken sonradan Merzifon kazasına bağlandığı, anlaşılıyor (BOA, DH.MKT.252/17: 1). Bu veriler bizi 19. yüzyıl ortalarında Merzifon kazasında Ermenilerin yaşadığı köylerin olmadığı, önceleri Gümüş ve Gelingiras köylerine bağlı olan adı geçen iki köyün sonradan Merzifon'a bağlandığı düşüncesini kabul etmeye yöneltmektedir.

⁹ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

¹⁰ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

¹¹ Bu sayı 2.769'u merkezde (BOA, NFS.d.2236: 1a-162b) ve 1.713'ü köylerde (BOA, NFS.d.2237: 1a-98b) oturan toplam 4.482 Müslüman, 2.128 gayrimüslim (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a) olmak üzere toplam 6.610 erkek nüfusa aynı sayıda kadın olduğu kabul edilerek 6.610 sayısını eklenerek bulunmuştur.

¹² Bu veri sadece Gregoryen Ermenilerin sayısıdır. Gregoryen Ermenilerin bir kısmının misyonerlik faaliyetleri sonucu Protestanlık ya da Katolik mezhebine geçtiği bilinmektedir. Bu konuda 1877 yılında Sivas vilayetinde Ermenilerin bulunduğu yerleri ziyaret eden ve gözlemleri Sivas 1877 adıyla kitap haline getirilen çalışmaya bakılabilir. Bkz. Natanyan, Boğos (2008). Sivas 1877, Çev. Silvert Malhasyan. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.

¹³ 1878-1894 yılları arasında Amasya, Merzifon, Tokad, Sivas vs. yerlerden Rusya'ya bazı Ermenilerin arazilerini satarak göç ettikleri bilinmektedir (BOA, Y.PRK.UM.42/3).

¹⁴ Mesela 1883-84 yılında kazaya iki yüz dokuz hanede beş yüz dört muhacir nüfus iskân edilmiştir (SVS, 1301, s. 194). 1888 yılında Merzifon kazası civarındaki Mahzen denilen yerde 13 hane Livane muhaciri evleri yapılarak yerleştirilmiş, ve Hamidiye köyü kurulmuştur (BOA, İ.DH.1085/85102, (BOA, DH.MKT.1503/3). 1888 yılında Miri Çayın Mevkii'ne Batum muhacirlerinden Arif Ağa ve beraberindeki bir grup muhacir yerleştirilmiştir (BOA, DH.MKT.1507/21). 1893 yılından sonra yine Tatar muhacirlerinden bir grup yerleştirilmiştir (Yasar, 2013, s.185). 1899 yılında Tiflis'ten çok sayıda hayvanı ve kendisine tâbi on dört hane ile birlikte gelmiş olan Mir Musa ve Ali Bey'e mayetleriyle birlikte iskânları için 6.000 dönüm ziraate elverişsiz, 1.000 dönüm de ziraate elverişli arazi tahsis edilmiştir (BOA, Y.EE.134/1: 1-3). 1903 yılında da Dobruca bölgesinden gelen bir grup muhacir yerleştirilmiştir (BOA, HR.MHC.02-72/47: 1). 1906 yılında Kafkas muhacirlerinden bir grup Merzifon kazası Nuri Düzü Mevkii'ne yerleştirilmiş ve buranın ismi Bayezid şekline çevrilerek Bayezid köyü kurulmuştur (BOA, İ.HUS.146/1324: 2).

¹⁵ Bu defterler 1246 (1831) yılına ait 2143, 1256 (1840) yılına ait 2241, 1259 (1843-1844) yılına ait 2242 nolu nüfus defterleridir.

¹⁶ Temettuat, gelir, kazanç, Temettuat ise kazançlar, gelirler demektir (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.2833). Tanzimat'ı takiben hane reislerinin emlak, arazi, hayvanları ve kazançlarının tespiti ve toplanacak verginin adaletli bir şekilde dağıtılması amacıyla yapılan sayımlara ait verilerin kaydedildiği defterlere de temettuat defterleri denilmiştir. Temettuat defterleri 1840-1845 yılları arasında yapılan

incelendiğinde ilginç veriler ortaya çıkmaktadır¹⁷. Ermenilerin kaza tarımı içindeki durumları şu şekildedir: 1840-1844 yıllarında kaza genelinde yaklaşık 40.424,5 dönüm kayıtlı arazinin¹⁸ 1.928 dönümü yani % 4,76 gibi çok az bir kısmı Ermenilere ait iken, geriye kalan kısmının Müslüman halka ait olduğu görülmektedir. Yine kazada üretilen toplam 7.979 kile¹⁹ tahılın 7.849 kilesi, Müslümanlar tarafından üretilirken sadece 130 kilelik üretimin Ermenilere ait olduğu anlaşılmaktadır. Ermeniler üzümü şarap yapımında kullandıkları için bağcılıkta durumun değiştiği, kazada kayıtlı 2.915 dönüm bağın 955 dönümünün Ermenilere ait olduğu görülür. Kazadaki Ermenilerin hayvancılıktaki konumlarına bakıldığında: Kazada kayıtlı²⁰ 4.231 büyükbaş hayvanın 92'si, 7.747 küçükbaş hayvanın 163'ü, 1.632 binek ve yük hayvanının 143'ü, yani toplam 13.610 hayvandan sadece 398'inin Ermenilere ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rakamlara göre kazadaki kayıtlı hayvanların % 96,28'i Müslümanlara, % 2,92'si Ermenilere ait idi. Yukarıda nüfus kısmında açıklandığı üzere 1840 yılında kaza nüfusunun yaklaşık % 30'u Ermeni olmasına karşın, kayıtlı arazilerin sadece % 4,76'sının, üretilen tahılın % 1,62'sinin, kayıtlı hayvanların % 2,92'sinin Ermenilere ait olması, Ermeni nüfusun ekonomik anlamda önceliğinin tarım ve hayvancılık dışı etkinlikler olduğunu ortaya koymaktadır.

Kazadaki Ermeni nüfusunun sanayi (üretim) sektöründeki durumu irdelendiğinde tarım ve hayvancılıktan farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Kazada 720'si dokuma, 158'i deri, 33'ü gıda, 195'i maden ve 183'ü de diğer üretim kollarında olmak üzere faaliyet gösteren 1.284 esnaftan 656'sı Müslüman, 623'ü de Ermeni idi²¹. 1.284 esnafın yaklaşık % 51'inin Müslüman, % 49'unun Ermeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Müslüman nüfusunun Ermeni nüfusunun iki katından fazla olduğu hatırlanırsa -zirai üretim dışındaki alanlarda faaliyet gösteren- Müslüman ve Ermeni esnaf sayısını, kaza geneli Müslüman ve Ermeni nüfusuna oranladığımızda Müslüman esnaf sayısının Ermeni esnaf sayısının gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Sanayi alanında kazada en gelişmiş sanayi kolunun dokuma sanayisi olduğu görülmektedir. Kazada sanayi alanında faaliyet gösteren esnaf sayısına baktığımızda, dokuma sanayisinde 445'i Müslüman, 275'i Ermeni toplam 720 esnaf faaliyet göstermekteydi. Esnafın bir bölümü kumaş dokuma işiyle uğraşırken diğer bir bölümü

Temettuat sayım sonuçlarının kaydedilmesiyle ortaya çıkmış olup 17.745 adettir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi: 248). Ermenilerin kaza ekonomisi içindeki konumlarını tespit etmek üzere 19. yüzyıl ortalarında daha fazla resmi veri bulunduğu, 20. yüzyıl başlarında yeterli veri bulunmadığı için kazadaki Ermeni nüfusunun ekonomik durumlarının tespiti 19. yüzyıl ortalarından başlatılmış, bu tespit üzerinden analizler yapılmaya çalışılmıştır. Kullandığımız temettuat defterleri Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerine ait BOA, ML.VRD.TMT.d.14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterleridir.

¹⁷ Bu konuda bakılabilecek 3 tane çalışma vardır. Bkz. Genç, Sabit (2019). Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. / Özcan, Selim (2017). "Tanzimat Dönemi Temettuat Sayımlarına Göre Merzifon'daki Ermenilerin Mesleki Durumları", *Studies Of The Ottoman Domain*, C.II, S.13: 143-167 ve Kundakçı, Sibel Kavaklı (2014). "Tereke Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılda Merzifon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat", *History Studies/International Journal Of History*, C.VI, S.4: 87-112.

¹⁸ Araziler, üretilen tahıl miktarı ile ilgili veriler hazırlanırken kaza köylerindeki ahali için 1840 yılına ait (BOA, ML.VRD.TMT.d.14157), kaza merkezinde yaşayan Müslüman ahali için 1844-45 yılına ait Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikamet eden Müslim halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA, ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, Ermeni nüfus için de Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerine ait BOA, ML.VRD.TMT .d.14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterlerden yararlanılmıştır.

¹⁹ Osmanlı döneminde kullanılan hacim ölçü birimi, İstanbul kilesi=37 litre (Eminoğlu, 2007,s. 345), Zeki Pakalın ise İstanbul kilesini tahıl ölçüğü olarak tarif etmekte ve 1 İstanbul kilesinin ortalama 25 kilo olduğunu belirtir (Pakalın, 1983, s.211). 1 Merzifon kilesi ise 245,860 kg idi (Toprak, 1984, s.6).

²⁰ Kazadaki kayıtlı hayvanların tespitinde de yukarıdaki defterler kullanılmıştır.

²¹ Veriler tespit edilirken Müslüman esnafın tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafın tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

de şal, peştamal²², kalpak, eldiven, yemeni²³ gibi günlük hayatta kullanılan ürünler üretmekteydi. Bazı esnafların ise yün ve keçi kılını kullanarak keçe, çuval ve organ üretimi ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Çulhalık²⁴, keçecilik, basmacılık, penbecilik²⁵, kazzazlık²⁶ gibi alanlarda Müslüman esnaflar daha fazla etkin iken, urgancılık, mutafık²⁷, kuşakçılık, kürkçülük, abacılık, yemenicilik ve alaca²⁸ türü kumaş dokumacılığında Ermenilerin hakim konumda olduğu görülmektedir. Gıda sanayisinde 589 esnaftan 30'u Ermeni iken, 559'u Müslüman idi. Müslümanlar genelde çiftçilik ve bahçıvanlık gibi zirai üretimde faaliyet gösterirken Ermenilerin ekmeç üretiminde hâkim konumda olmalarının yanında punç denen bir tür meşrubat ürettikleri görülmektedir. Maden işleme sektöründe faaliyet gösteren 195 esnaftan 190'ı yani % 97 den fazlası Ermeni idi. Bu veriden kazada o günün koşullarında çok önemli bir teknik beceri sayılabilecek maden işleme faaliyetlerinin -Kuyumculuk, demircilik, kazancılık, kalaycılık, tüfenkçilik- Ermenilerin kontrolünde olduğu, Müslüman halkın bu mesleklere ilgi göstermediği anlaşılmaktadır. İki demirci ve üç tüfenkçi dışında bu sektörde faaliyet gösteren esnafın tamamı Ermeni idi. Deri sanayisinde faaliyet gösteren 158 esnafın 34'ü Ermeni, 124'ü Müslüman idi. Ermeni esnaflar babucculuk, palancılık²⁹, ve çizmecilikte sayıca fazla olmalarına rağmen çarıncılık, semercilik, saraçlık, mestcilik ve debbağlıkta³⁰ Müslüman esnafların sayıca daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dokuma ve deri sanayisi dışındaki maden, gıda sanayisinin yanında diğer üretim faaliyetlerinde yine Ermeni ahalinin hakimiyeti dikkat çekmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren 183 esnaftan 94'ü yani yarısından fazlası Ermeni idi. Yine bu alandaki esnafların 160 tanesi terzi olup Müslüman ve Ermeni terzi sayısı neredeyse birbirine eşit halde idi. Tıbbi ilaç üretimine Müslümanların ilgi göstermediği, bu sektörün de Ermenilerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.

Merzifon Ermenilerinin ticari faaliyetler içindeki durumları irdelendiğinde sanayi sektörüne benzer bir dağılım ortaya çıkmaktadır³¹. 19. yüzyıl ortalarında kazada 148'i Ermeni, 168'i Müslüman toplam 316 ticaret erbabı esnaf bulunmaktaydı. Müslüman esnaflar tuzculuk, odunculuk, kömürcülük, manavlık, eskicilik, çerçilik³², bakkallık ve arpacılık gibi ticari faaliyetlerde daha etkin iken: Ermeniler unculuk, tüccarlık, simsarlık, bezzazlık³³, satencilik³⁴, kemercilik, kasaplık ve attarlık³⁵ gibi alım satım işlerinde hakim durumdaydılar. Müslüman ve Ermeni nüfus arasında ticaretle uğraşanların oranına baktığımızda, Müslüman halka ait istatistiklerin derlendiği 1846 yılına ait nüfus defterine göre; kazada yaşayan Müslüman erkek nüfusun 4.603 olduğu (BOA, NFS.d.2243: 1b-236b) dikkate alınrsa, Müslüman nüfusun yaklaşık % 3,6'sının ticaretle meşgul olduğu ortaya çıkar. Diğer yandan 1840 yılında kaza merkezinde 2.002 Ermeni nüfusun yaşadığı hatırlanırsa, (BOA, NFS.d.2241: 1a-106a) bu oranın Ermenilerde yaklaşık % 7'ye denk

²² Hamamda örtünmek ve kurulanmak için kullanılan bez, kadınların başlarına örttüğü dokuma bez, iş yaparken bele bağlanan dokuma, bir çeşit önlük (Fidan, Kardeş vd, 1996,s. 2298).

²³ Kalıpla basılan, elle boyanan, kadınların başlarına bağladıkları tülben, hafif ince kenarlı ve sivri uçlu bir çeşit ayakkabı (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 3189).

²⁴ Çulha: Dokumacı (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 562).

²⁵ Penbe: Pamuk (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.2285).

²⁶ İpekçi, ipek işleyen adam, (Şemseddin Sami, 1987, s.1067).

²⁷ Kıldan çuval dokuyan veya satan kişi (Şemseddin Sami, 1987, s.1425).

²⁸ Anadolu'da giyilen çeşitli renkte çubuklu entarilik kumaş (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.83).

²⁹ Genellikle eşeklere bazen de atlara vurulan, kayışsız, yayvan yumuşak bir çeşit eyer (Fidan, Kardeş vd.1996, s.2251).

³⁰ Dericilik, deriyi terbiye ederek ayakkabı mest vb. deri ürünleri üreticiliği (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.598).

³¹ Veriler tespit edilirken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

³² Çerçi: Ufak tefek satılık eşya (Şemseddin Sami, 1987, s.769, 508).

³³ Mensucat Satan tüccar (Şemseddin Sami, 1987, s.292).

³⁴ Saten: Atlas, parlak ve yumuşak ipekli kumaş (Fidan, Kardeş vd, 1996, s.2455).

³⁵ Baharat, ilaç yapımında kullanılan malzemeler, güzel kokulu bitki yağları ticareti ile uğraşan kişi (Fidan, Kardeş vd. 1996, s.181).

geldiği görülmektedir. Nüfuslarına oranla Ermenilerin daha fazla ticari faaliyetler içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Kazadaki Ermeni nüfusun hizmet sektöründeki durumları gözden geçirildiğinde özellikle teknik bilgi ve beceri gerektiren alanlarda daha fazla rol aldıkları görülmektedir³⁶. Kazadaki 1.003 hizmet erbabı esnaf olup bunların 309'u Ermeni, 694'ü Müslüman idi. Hizmet alanlarına göre 38 kişinin inşaat-ahşap, 7 kişinin nakliye, 63 kişinin sağlık-temizlik, 47 kişinin yiyecek-içecek, 8 kişinin güvenlik, 3 kişinin eğlence ve 837 kişinin de diğer hizmetlerde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Kaza geneli hizmet erbabı esnaf sayısı bakımından Müslüman esnaflar sayıca fazla olmasına rağmen inşaat-ahşap, nakliye, sağlık-temizlik ve yiyecek-içecek hizmetlerinde faaliyet gösteren esnaf sayısı bakımından Ermeni esnafların sayıca fazla olması dikkat çekicidir. Diğer hizmetler başlığı altında yer alan meslekler içinde de Ermenilerin kalaycılık, dikicilik, değirmencilik gibi teknik beceri gerektiren hizmetlerde sayıca üstün olmalarına karşın Müslümanların ırgatlık, hizmetkârlık gibi bedensel güç isteyen işlerde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sayısal farklılığa ve bazı hizmet kollarında bir tarafın yoğunlaşmasına rağmen Müslüman ve Ermenilerin kazadaki hizmet sektöründe ortaklaşa yer aldığı, bir nevi iş bölümü yapmak suretiyle birbirlerinin eksiklerini tamamladığı söylenebilir.

Merzifon Ermenilerinin Ödediği Vergiler ve Ekonomik Alanda Müslümanlarla İlişkileri

Ermeni nüfusun Merzifon ekonomisine katkılarının en önemli ölçütlerinden birisi de ödedikleri vergilerdir³⁷. Kazada yaşayan Müslüman nüfus ile Ermeni nüfusun ödediği vergiler karşılaştırıldığında Ermenilerin ekonomik katkıları daha iyi anlaşılır. 19. yüzyıl ortalarında Merzifon kazasında da Müslüman nüfusun -1.686 hanenin- ödediği vergi -an cemaatin- 166.925 kuruş idi³⁸. Müslümanların hane başına ödediği ortalama vergi miktarının yaklaşık 99 kuruş olduğu görülmektedir. Kazadaki 9 mahalle ve 559 hanede yaşayan Ermenilerin ödediği vergi -an cemaatin- ise 77.900 kuruş olduğu görülmektedir. Ermenilerin hane başına ödedikleri ortalama verginin 139 kuruştan fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehirde yaşayan çingenerlerin -Boşeyan- ödediği 1.359 kuruş vergiyi de ilave edersek (BOA, ML.VRD.TMT.d.14162: 1-7) 19. yüzyıl ortalarında kazanın toplam vergi -an cemaatin- geliri 246.184 kuruş olur. Bu rakamlara göre Ermeniler kazada toplanan an cemaatin vergisinin yaklaşık % 32'sini ödemekteydiler. Ermenilerin aynı

³⁶ Veriler tespit edilirken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır. Çalışmada hizmet erbabı olarak, ticaret erbabı olmayan, hammaddeyi işleyerek ürettiği bir malı satmaktan ziyade bedensel güç ve becerisi ile yerine getirdiği bir iş, faaliyet karşılığında geçimini sağlayan kesim anlatılmak istenmiştir. Hizmet erbabının yaptığı işler ve dağılımı ile ilgili olarak Ek-3'teki tabloya bkz.

³⁷ 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren daha önce ahaliden alınan cizye vergisi dışında diğer vergiler iptal edilmek suretiyle, herkesin sahip olduğu emlak, arazi ve kazancına kısaca imkânına göre vergü namıyla bir vergi alınması kararlaştırılmıştır (Sudi, 1308,s. 78). Tanzimat Fermanı sonrası kazanç miktarının tespitine yönelik çalışmalar başlatılmasına rağmen hemen senelik kazanç üzerinden ayrı bir vergi konulmamış, 1858 senesine kadar herkesin arazi, emlak, hayvanları ve senelik kazançları için bir kıymet takdir edilmek suretiyle belirlenen şahsi servet üzerinden bir vergi -an cemaatin- alınması yoluna gidilmiştir (Pakalın, 1983,s. 453). 1858 yılından itibaren senelik kazançlardan % 3 oranında vergi alınmaya başlanmış, bu oran 1885 yılında % 5'e çıkarılmıştır (Pakalın, 1983, s.453). Bu vergi bazı belgelerde vergi şeklinde geçerken (BOA, ML.VRD.TMT.d.14191: 6,7), bazı belgelerde vergi-i mahsusa şeklinde yazılmıştır (BOA, ML.VRD.TMT.d.14160: 2,3). 19. yüzyıl ortalarında kazada yaşayan Müslüman ve Ermenilerin ödedikleri vergi tespit edilirken köylerde yaşayan Müslümanların vergi miktarı için BOA, ML.VRD.TMT.d.14157, şehir merkezindeki Müslümanların vergilerinin tespiti için Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanalar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyit Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halka ait BOA, ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12936 numaralı defterler, Ermenilerin vergilerinin tespiti için Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Bozacı, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyit Bölük mahallelerinde ikâmet eden Ermenilere ait olan BOA, ML.VRD.TMT.d.14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184, 14162 numaralı defterler kullanılmıştır.

³⁸ Müslüman ahalinin ödediği vergi 1840 yılında 57.515 kuruşu kazaya bağlı 28 köyde bulunan 630 hanede ikâmet eden Müslümanlara, 1844 yılında 109.410 kuruşu da şehir merkezinde 16 mahalle ve 1.056 hanede yaşayan Müslümanlara ait olmak üzere.

dönemde an cemaatin vergisine ilave olarak ayrıca cizye vergisi³⁹ ödedikleri de bilinmektedir. 1845 yılında Merzifon Ermenileri 31.080 kuruş cizye vergisi ödemişlerdir⁴⁰ (BOA, ML.VRD.CMH.d.0479: 38). Bu rakamlara göre kazada 19. yüzyıl ortalarında Müslümanlar hane başına ortalama 99 kuruş vergi öderken Ermenilerin; -an cemaatin + cizye- hane başına ortalama 196 kuruş vergi ödedikleri, kaza ekonomisine hane bazında daha fazla katkıda buldukları ortaya çıkmaktadır.

Temettuat defterlerinden hareketle kazada yaşayan Ermeni nüfusun ekonomik durumuna yönelik yapılan inceleme yukarıdaki verilere ilave olarak Ermenilerin, Müslüman ahali ile yakın ticari ilişkiler içinde olduklarını da ortaya koymaktadır. Mesela 1898 yılında Hacı Veli⁴¹ köyünde bulunan ve adı geçen köy ile çevre köylerin un ihtiyacını karşılayan değirmenin Ermenilere ait olduğu görülmektedir. Değirmenin üçte bir hissesi Ermeni milletinden Andriyas vereselerine ve üçte iki hissesi de yine Ermeni milletinden ve adı geçen Andriyas'ın kardeşi Ömüroğlu Karabet'e ait idi (BOA, Y.EE.134/11: 2). Yine Ermenilerin Müslümanlara ait bazı işyerlerini ve evleri kiraladıkları da görülmektedir. Bozahane Mahallesi 91 nolu hanede ikamet eden Aslanoğlu Karabet, Kara Mustafa Paşa Vakfı'ndan bir dükkân (BOA, ML.VRD.TMT.d.14185: 19), Alaca Minare Mahallesi'nden Andarusoğlu Boğos, bir dolap⁴² (BOA, ML.VRD.TMT.d.14191: 21), Erzincan Mahallesi'nden Araboğlu Mıkır, iki adet dolap kiralamış ve ticari faaliyetlerini bu işyerlerinde devam ettirmişlerdir. Hacı Bali Mahallesi sakinlerinden ve Ermeni milletinden Somuncuoğlu İsadör, Hacı Bayramoğlu Hüseyin Efendi'nin evinde sakin idi (BOA, ML.VRD.TMT.d.12996: 9).

Diğer yandan Tanzimat öncesi -bazı istisnalar hariç- devlet dairelerinde çalışma şansı olmayan Ermeniler, Tanzimat Fermanı sonrası yapılan düzenlemelerle devlet dairelerinde de çalışma imkânı bulmuşlar, kamu hizmet sektöründe Müslümanlarla yan yana çalışmaya başlamışlardır. 1883-84 yılında Merzifon Kaza Meclisi'nde aza olarak Mıkırđiç Ağa ve Kırkor Ağa'nın, Bidayet Meclisi'nde aza olarak Arakil Ağa'nın, Belediye Meclisi'nde aza olarak Agop Ağa ve Kırkor Ağa'nın, kâtip olarak Badel Efendi'nin, tabib olarak Aleksan Efendi'nin, görev yaptığı görülmektedir (SVS, 1301, s. 104-105). Aynı yıl Kaspar Ağa ve Mıkırđiç Ağa, Merzifon Tahrir Komisyonu'nda aza iken; Yuvan ve Abraham ağalar Maarif Komisyonu'nda, İstefan ve Karabet ağaların Merzifon Menafi Sandığı'nda aza idi (SVS, 1301, s. 105-106). Yine 1883-84 yılında Simyon Efendi ile birlikte Yuvan ve Arutcan Ağaların Merzifon Ticaret ve Ziraat Komisyonu'nda aza olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır (SVS, 1301, s. 106). İlerleyen yıllarda bir yandan kamu hizmetlerinde yer alan Ermenilerin sayısı artarken, diğer yandan da sadece yerel meclislerde aza ve devlet dairelerinde sıradan memurlar olmalarının ötesine geçerek kaymakamlık ve kaymakam muavinliği

³⁹ Cizye, Müslüman ülkelerde gayrimüslim halktan korunmaları karşılığında alınan baş vergisidir (Sertoğlu, 1986, s. 67). Yılda bir defa toplanan bu vergi kadın ve çocuklardan alınmaz, sadece yetişkin erkeklerden alınır. Tanzimat Fermanı ile tüm Osmanlı vatandaşlarına kanun önünde eşitlik sağlandıktan sonra, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da askerlik yapma hakkına kavuşmuştur. 1856 İslahat Fermanı ile de cizye vergisi kaldırılmıştır (Sertoğlu, 1986, s.67). Fakat gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapma konusunda isteksiz davranmaları ve bunlardan orduda asker olarak yararlanma imkânı olmaması üzerine Abdülaziz döneminde önlem olarak kaldırılan cizye vergisinin yerine askerlik muafiyeti karşılığı "Nakdi Bedel" alınmaya başlanmıştır (Karal, 1988, s. 355). Bu vergi de 1908 yılında gayrimüslimler de askere alınmaya başlayınca yürürlükten kaldırılmıştır (Sertoğlu, 1986, s.68). Merzifon kazasında yaşayan gayrimüslim ahali de devlet koruması altında olduğundan devlete 1856 yılına kadar cizye daha sonra da Abdülaziz döneminden itibaren Bedel-i Nakdi ödemiştir. 1856 İslahat Fermanı ile cizyenin kaldırılması ve Abdülaziz döneminde cizye yerine Bedel-i Nakdi uygulaması başlatılınca Merzifon kazasında da gayrimüslimlerden Bedel-i Nakdi alınmaya başlanmıştır. 1874-75 yılında kaza genelinde toplanan Bedel-i Nakdi miktarı 58.231 kuruş olarak gerçekleşmiştir (SVS, 1292, s.121-122).

⁴⁰ Bu miktar 1847 yılında 34.140 (BOA, ML.VRD.CMH.d.768: 37), 1848 yılında ise 35.670 kuruş olarak gerçekleşmiştir (BOA, ML.VRD.CMH.d.882: 39).

⁴¹ Günümüzde İnalani adıyla Merzifon ilçesine bağlı köy.

⁴² Bedesten içindeki dükkân (Şemseddin Sami, 1987, s. 905).

gibi kaza yönetiminde de söz sahibi olmuşlardır. Mesela Bedros Efendi, 1913 yılında Merzifon Kaymakamlığı görevini icra etmiştir (BOA, DH.MTV.22/70: 1).

Yukarıdaki verilerden yararlanarak Ermenilerin kaza ekonomisi içindeki konumlarını özetlersek: 19. yüzyıl ortalarında kaza nüfusunun yaklaşık % 30'unu oluşturan Ermenilerin kazada kayıtlı arazinin % 4,76'sına, üzüm bağlarının % 49,5'ine, hayvanların % 2,92'sine sahip iken; sanayi sektörünün % 49'una sahip olduğu görülmektedir. Çulha tarakçılığı⁴³, Mutaflık, babuçculuk, şalcılık, yemenicilik⁴⁴, kasaplık, ekmekçilik, ilaç üretimi, kiremitçilik gibi bazı üretim sektörleri yanında; teknik beceri gerektiren maden işleme -demircilik, kuyumculuk, kazancılık, kalaycılık, tüfençilik gibi- faaliyetlerin de Ermenilerin kontrolünde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ticaret sektörünün % 46,8'ine, hizmet sektörünün yaklaşık % 31'ine sahip oldukları, bir Müslüman hanenin ortalama 99 kuruş vergi ödemesine karşın hane başına 196 kuruş ödedikleri görülmektedir. Ermenilerin, kazadaki hizmet sektörünün % 30,80'ini kontrol ettiği, kalaycılık, dikicilik, değirmencilik gibi teknik beceri gerektiren hizmetlerde sayıca üstün olmalarına karşın Müslümanların ırgatlık, hizmetkârlık gibi bedensel güç isteyen işlerde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Merzifon Kazasındaki Ermenilerin Tehcirinin Kaza Ekonomisi üzerindeki etkileri

Yukarıda da belirtildiği gibi kazada yaşayan Ermeni nüfusun 19. yüzyıl ortalarında kaza nüfusunun yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaya rağmen, kaza ekonomisi üzerindeki ağırlığının tarım ve hayvancılık dışındaki sektörlerde daha yüksek; hane başına ödediği verginin de fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Tehcir esnasında Müslümanların ve Ermenilerin nüfus durumlarını görebilme şansız olmasına rağmen, ekonomik durumları ve birbirlerine karşı ekonomik konumlarını ortaya koyacak ayrıntılı belgelere sahip değiliz. Bu nedenle kazadaki Müslümanların ve Ermenilerin ekonomik olarak 19. yüzyıldaki konumlarının çok değişmediğini, tehcir esnasında da devam ettiğini kabul ederek⁴⁵ tehcirin ekonomik etkilerini ortaya koymaya çalışalım.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı devam ederken iç güvenliği ve ülke bütünlüğünü tehlikede gördüğünde; problemin kaynağı olarak değerlendirdiği Ermeni nüfusunu tereddüt etmeden zorunlu tehcire tabi tutmuştur. Bu süreçte Merzifon'da da güvenlik sorunları yaşanmış⁴⁶, kaza Ermenileri de bu tehcire dâhil olmuşlardır. Nitekim 4 Temmuz 1915 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Trabzon, Diyarbakır, Elazığ valilikleriyle birlikte Merzifon kazasının da bağlı olduğu Sivas vilayetine gönderdiği yazıda; hükümet aleyhine çalışan Ermenilerin ve komitecilerin aileleriyle birlikte tehciri, hükümet aleyhine faaliyetlerde bulunmamış, kendi işleriyle meşgul olmuş Ermeni esnaf ve tüccarların sancak içinde yerlerinin değiştirilmesini istemiştir (BOA, DH.ŞFR.54/287). Kazadaki Ermeniler tehcire tabi tutulduğunda kazada güvenliğin sağlanması, Müslüman-Ermeni çatışmasının önlenmesi tahmin edilen bir beklentidir. Fakat kazadaki tarım sektörünün % 4,76'sını, hayvancılık sektörünün % 2,92'sini, sanayi sektörünün % 49'una, hizmet sektörünün % 30,80'ine, ticaret sektörünün % 46,83'üne sahip olan, hane başına Müslümanlardan

⁴³ Çulha: Dokumacı (Fidan, Kardeş vd, 1996, s. 562). Çulha tarakçısı: Dokumada kullanılan yün ya da keteni tarak denilen aletle açmak (Şemseddin Sami, 1987, s. 880).

⁴⁴ Kısa kenarlı genelde kırmızı kaba pabuç, ayakkabı, kalıbrıyla basılıp, kırmızı ile boyanan, mendil gibi kullanılan ya da kadınların başına bağladığı yazma, tülbent (Şemseddin Sami, 1987, s. 1555).

⁴⁵ 1915 yılına ait olan ve ekonomik sebeplerle tehcir dışı bırakılan meslek erbabının meslekleri incelendiğinde 19. yüzyıl ortalarında genellikle Ermenilerin kontrolünde olan -demircilik, kuyumculuk, bakırcılık, kalaycılık, kasaplık, ekmekçilik gibi- meslekleri icra eden kişiler olması 19. yüzyıl ortalarından 1915 yılına kadar Ermenilerin kaza ekonomisi içindeki yerlerinin pek değişmediği düşüncesini güçlendirmektedir (BOA, DHEUM.KLU: 10/1).

⁴⁶ Kazada yaşanan olaylarla ilgili olarak bkz. Alan, Gülbadi (2008). *Amerikan Boardın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, İstanbul: TTK Yayınları. / Genç, Sabit (2019). *Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

fazla vergi ödeyen kaza nüfusunun 1/3'ünün tehcirinin kazada ortaya çıkaracağı ekonomik zarar değerlendirilmiş midir? Kaza yöneticilerinin bu dönemde Ermenilerin kaza nüfusu ve ekonomisi içindeki yerini bilmedikleri düşünülemez. Ancak ülke genelinde olduğu gibi iç güvenlik sorunu oluşturan Ermenilerin tehcirinde, tereddüt edilmemekle birlikte tehcir kaza ekonomisi üzerinde geçici ve sınırlı da olsa meydana getireceği olumsuz etkileri değerlendirmişlerdir. Tehcir esnasında yerel yöneticilerin tespitine göre; kaza sınırları içinde yer alan Çeltek Boğazı ile Paşa Deresi arasında yılda 1,5 milyon ton kumaş üreten 18 fabrika vardı. Bu fabrikalardaki usta ve teknisyenlerin çoğunluğu Ermeni idi. Eğer Ermeniler gönderilir ise fabrikalarda sadece 3 Türk usta kalacak ve fabrikalar üretim yapamaz hale gelerek kaza ekonomisi zarar görecekti (BOA, DH.EUM.KLU.10/1: 7). Merzifon Kaymakamlığı, bu tehlikeyi görerek merkezi hükümetin bilgisi dahilinde geçici bir çözüm bulmuştur. Ermenilerden kazadaki ekonomik faaliyetlerin aksamaması için acil ihtiyaç duyulan fabrika sahibi, donlukçu⁴⁷, donluk çözgücüsü⁴⁸, teknisyen, bakırcı, kalaycı, kasap, ekmekçi, kuyumcu, demirci, kazancı, fabrika ustası, çilingir, marangoz, mimar, kunduracı, makinist, dülger, boyacı, sıvacı, fotoğrafçı, taş ustası, silindirci⁴⁹ gibi esnaflardan 58, aileleriyle birlikte toplam 307 kişiyi isimlerini değiştirerek tehcir dışı tutmuştur. Tehcir dışı bırakılan kişiler isimleriyle birlikte 1 Eylül 1915 tarihinde merkezi hükümete bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.KLU.10/1). Tehcir dışı bırakılan kişiler şunlardır:

Tablo-1. 1915 yılında Merzifon kazasında tehcir dışı bırakılan Ermenilerin Listesi

Sıra No	Mahallesi	Eski İsmi	Yeni İsmi	Doğum Tarihi	Zanaati
1	Südcü	Totyay Osib	Yusuf Ziya	1296	Donlukcu
2		Eşi Viktorya	Lenan	1309	
3		Kızı Anna	Makbule	1330	
4	Sumasud	Elbikoğlu Karabet	Salih	1288	Donluk tezgahında tarak imalatçısı
5		Eşi Mariam	Meryem	1287	
6		Kızı Diruhi	Nazmiye	1306	
7		Oğlu Haygazun	Mehmed Reşad	1323	
8		Torunu Aram	Cemal	1323	
9		Diğer altı aylık kızı	Asiya	1331	
10	Sofular	Dikicioğlu Ohan	Ömer Naci	1295	Donlukcu
11		Kardeşi Aram	Mehmed asım	1300	
12		Eşi Azniv	Azize	1321	
13		Kızı Araksi	Rafet	1321	
14		Diğeri Ardamis	Afet	1324	
15		Oğlu Artin	Tevfik Sami	1328	
16		Aram eşi Azniv	Azime	1318	
17	Neccar	Şavrikoğlu Şinorik	Dursun	1284	Donluk Çözgücüsü
18		Oğlu Şamavon	Şevket	1320	
19		Kızı Şinorin	Şefika?	
20		Eşi Flora	Aliye	1311	
21		Kızı Varnig	Ruhiye	1331	
22	Erzincan	Tüfenkci Ohanoğlu Melkon	Mehmed Mahir	1285	Donluk Çözgücüsü
23		Eşi Vartuhi	Dürdane	1296	
24		Oğlu Vahram	Niyazi	1316	
25		Kızı Mariam	Ruziye	1319	
26		Oğlu Şahin	Şevket	1330	
27		Küçük oğlu Karabet	Hayri	1312	
28		Elbikoğlu Kevorik	Tevfik	1282	Donlukcu
29		Oğlu Rupen	Şahin	1305	
30		Eşi Kranye	Nevriye	1298	
31		Kızı Abize	Azize	1307	
32		Torunu Artin	Aziz	1325	
33		Gelini Lusntak	Nazife	1308	
34		Torunu Agop	Fuad	1328	
35		Kızkardeşi Mariam	Meryem	1271	
36		Yaycıoğlu Ohannes	Dursun	1274	Donlukcu
37		Oğlu Avakim	Sami	1318	
38		Diğeri Masya	Hami	1320	

⁴⁷ Don veya iç çamaşın yapımında kullanılan kumaş imalatçısı (Şemseddin Sami, 1987, s. 912)

⁴⁸ Çözgücü: örülmüş olan bir şeyi tel tel edip açmak, sökmek, bez iplik ve tellerini yumak kalemlerden çıkarıp çengellere takarak ulamağa hazırlamak (Şemseddin Sami, 1987, s. 561).

⁴⁹ Silindir: Kumaşları parlatmak için sanayide kullanılan merdane (sözlük.gov.tr.29/05/202 Saat: 20:15'te ulaşıldı). Silindirci: dokuma fabrikalarında bu merdaneyi kullanan kişi.

39		Eşi Arusyak	Solmaz	1291	
40		Kızı Yerchanig	Muazzez	1324	
41	Sumasud	İsadoroğlu Manuk	Mahir	1281	İpek, peştamal imalatçısı
42		Eşi Spuhi	Feride	1304	
43		Kızı Varnik	Mihriban	1320	
44		Oğlu Kigam	Midhat	1324	
45		Kızı Mina	Ruveyde	1329	
46		Annesi Vartuhi	Meryem	1265	
47	Alaca Minare	Asyaoğlu Vahan	Vehbi	-	İpek çarşaf imalatçısı
48		Oğlu Levon	Abdullatif	1323	
49		Oğlu Yordanes	Nuri	1325	
50		Eşi Repega	Sabite		
51		Kızı Hrupsima	Makbule		
52	Gazi Mahbub	Uçmayan Setrak eşi Azniv	Saliha	1301	Peştamal imalatçısı
53		Oğlu Mikirdiç	Şehabeddin	1318	
54		Oğlu Agob	Servet	1320	
55	Cami-i Atik	Kasparyan Hacı Boğos	Fuad	1278	Silindirci
56		Eşi Makruhi	Pakize	1285	
57		Kızı Lusaper	Latife	1310	
58		Diğeri Nevert	Nadire	1317	
59		Diğeri Vahanus	Vasfiye	1319	
60	Hacı Rahat	Şirinoğlu Ağob	Nuri	1284	Fabrika ustası
61		Oğlu Antranik	İhsan	1319	
62		Oğlu Maran	Rüstem	1322	
63		Oğlu Aram	Ali Rza	1327	
64		Eşi Flora	Nuriye	1305	
65		Kayın validesi Anna	Hatice	1273	
66	Neccar	Uzunoglu Karabet	Salih	1279	Fabrika yıkamacısı
67		Oğlu Ağob	Halis	1318	
68		Diğeri Artin	Aziz	1320	
69		Eşi Aghavni	Hayriye	1297	
70		Kızı Berika	Belkis	1316	
71	Neccar	Tahmiscioğlu Boğos	Ahmed	1268	Fabrikacı
72		Eşi Makruhi	Emine	1250	
73		Kızı Yester	Fitnat	1310	
74	Erzincan	Odabaşoğlu Artin	İbrahim	1275	Fabrikacı
75		Oğlu Vahram	Hamid Mahir	1312	
76		Eşi Makruhi	Nuriye	1290	
77		Kızı Anya	Latife	1319	
78	Cami-i Atik	Yanikoğlu Kaspar	Ali Rza	1290	Fabrikacı
79		Oğlu Kirkor	Rasim	1317	
80		Oğlu Vahram	Vahid	1317	
81		Eşi Oskühi	Sabriye	1295	
82	Alaca Minare	Papazoğlu İstapan	Reşid	1285	Fabrika un ustası
83		Eşi Vartuhi	Habibe	1295	
84		Kızı Armenuhi	Makbule	1318	
85		Kızı Azniv	Rabia	1319	
86		Oğlu Kirkor	Vahid	1324	
87		Oğlu Ohannes	Ruhi	1324	
88		Kızı Katarina	Semiha	1324	
89	Cami-i Atik	Şirinoğlu Artin	Ali Saib	1289	Fabrikacı
90		Eşi Nazan	Remziye	1309	
91		Kızı Araksi	Asiye	-	
92		Kayın validesi Uskühi	Hatice	-	
93		Uskühi oğlu Yervant	Yusuf	-	
94		Uskühi oğlu Hector	Kemal	-	
95	Seydiböyük	Boğos oğlu Boğos	Hulusi	-	Fabrikacı
96		Eşi Mariam	Makbule	-	
97		Oğlu Kigam	Sami	-	
98		Oğlu Ohannes	Murad	-	
99		Kızı Ardanuş	Şakire	-	
100		Kızı Ardım	Latife	-	
101		Kızı Vasnik	Mecbure	-	
102	Hacı Bali	Nişanoğlu Apisoghom	Mehmed Kadri	1280	Fabrikacı
103		Eşi Seryazin	Behiye	1292	
104		Kızı Payank	Bedia	1319	
105		Oğlu Hrant	Sami	1322	
106		Oğlu Vahe	Vahid	1331	
107		.. Makruhi	Nazmiye	1310	
108	Erzincan	Tatosoğlu Tatos	Cemal	1294	Fabrika yıkamacısı
109		Eşi Diruhi	Ruveyde	1306	
110		Kızı Adrine	Harise	1329	
111		Diğeri Verjuhi	Fahriye	1331	
112	Hoca Süleyman	İnceoğlu Simyon	Süleyman	1262	Bakırcı
113		Eşi Mariam	Meryem	1270	
114		Oğlu Kirkor	Kemal	1311	
115		Diğeri Ağob	Mahduh	1317	
116	Hoca Süleyman	Satıgoğlu Kirkor	İbrahim	1259	Bakırcı
117		Oğlu Artin	İsa	1317	
118		Eşi Anna	Feride	1260	
119		Kızı Serpuhi	Halime	1297	
120		Kızı Mariam	Meryem	1317	

Ermeni Tehcirinin Nüfus ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Merzifon Örneği / Sabit GENÇ

121		Kayını Navanz	Adeviye	1311	
122		Kayını Armenuhi	Şaziye	1310	
132		Torunu Ağob	Mehmed Nuri	1330	
124		Diğeri Simyon	Saim	1331	
125		Kız torunu Hayguhi	Selime	1331	
126	Hoca Süleyman	Demircioğlu Ohan	Hüseyin	1254	Bakırcı
127		Eşi İzabet	Nevriye	1269	
128		Yeğeni Azniv	Azize	1311	
129		Torunu Mikirdiç	Salih	1329	
130		Diğeri Kigam	Kemal	1331	
131	Bozahane	Baloğlu Hacı Mikr	Ahmed	1264	Bakırcı
132		Eşi Hrusiha	Habibe	1270	
133	Alaca Minare	İstanbultuğlu Hacı Melkon	Kamil	1288	Kalaycı
134		Oğlu Ağob	Şükrü	1318	
135		Eşi Makruhi	Nevriye	1288	
136		Kızı Siranuş	Hayriye	1320	
137		Kızı Verjuhi	Şaziye	1329	
138	Tavşan Dağı	Çalkacıoğlu Karabet	Osman	-	Kalaycı
139		Eşi Uskühi	Fatma	-	
140		Oğlu Şirak	Tahir	1321	
141		Oğlu Misak	Mahir	1323	
142		Oğlu İsadur	Kemal	1325	
143		Oğlu Marvin	Rufat	1327	
144	Erzincan	Baloğlu Artin	Arif	1272	Kalaycı
145		Eşi İzabet	Dudu	1275	
146		Kızı Mariam	Fahriye	1315	
147		Üveykızı Rebeka	Kamile	1311	
148		Torunu Aghavni	Makbule	1323	
149		Torunu Varsig	Hayriye	1326	
150		Yeğeni Azniv	Azize	1304	
151	Kaplan	Çalkacıoğlu Artin	Abdullah	1277	Kazancı
152		Eşi Maria	Meryem	1285	
153		Oğlu Marvin	Kamil	1285	
154		Kızı Siranuş	Kamile	1319	
155		Kızı Yerchanig	Makbule	1328	
156	Kaplan	Çalkacıoğlu Ohannes	Yahya	1291	Demirci
157		Eşi Sakuhi	Dudu	1297	
158		Oğlu Mikirdiç	Kamil	1318	
159		Oğlu Haçator	Lütfi	1323	
160		Kızı Ovsanna	Şehriban	1319	
161		Kızı Şake	Şakire	1328	
162	Hacı Bali	Benetoğlu Ohannes	Yahya	1269	Demirci
163		Eşi Uskühi	Dudu	1280	
164		Kızı Takühi	Feride	1312	
165		Gelini Prabirum	Bedia	1294	
166		Torunu Onnig	Cemal	1329	
167		Torunu Samoyel	Sami	1331	
168	Erzincan	Zeromoğlu Ağob	Yakub	1285	Çilingir
169	Alaca Minare	Zartaroğlu Karabet	Kamil	1280	Ekmeççi
170		Eşi Şapuhi	Sündüs	1281	
171		Kızı Siranuş	Fatma	1318	
172		Kızı Azniv	Hayriye	1325	
173	Cami-i Atik	Kalpacıoğlu Hacı Ağob	Yakub	1282	Ekmeççi
174		Oğlu Serop	Salih	1318	
175		Oğlu Maran	Mükerrrem	1319	
176		Eşi Takuhi	Feride	1300	
177		Gelini Mariam	Asibe	1311	
178		Diğer oğlu Kırkor	Bahri	1323	
179		Diğer oğlu İsadur	Mahir	1329	
180	Bozahane	Azaryan Karabet	Kamil	1281	Ekmeççi
181		Oğlu Simyon	İsmail	1319	
182		Diğeri Ağob	Şükrü	1320	
183		Eşi Uskuhi	Necibe	1294	
184	Cami-i Cedid	Tomayan Ağob	Yakub	1261	Marangoz
185		Oğlu Samuel	Sami	1291	
186		Eşi Rozin	Nuriye	1282	
187		Samuel eşi Viruhi	Düriye	1302	
188		Samuel oğlu Dikran	Ekrem	1322	
189	Aytunoğlu	Artin	Yusuf	1294	Marangoz
190		Eşi Lusia	Latife	1294	
191		Kızı Siranuş	Rabia	1317	
192		Oğlu Ağob	Rumi	1328	
193	Cami-i Cedid	Keşişoğlu Anutcan	İbrahim	1260	Makinist
194		Oğlu Ağob	Murad	1287	
195		Torunu Vahram	Vahdeddin	1316	
196		Eşi Purap	Havva	1265	
197		Ağob eşi Vahanus	Pakize	1303	
198		Kız torunu Ardantus	Navide	1321	
199	Hacı Bali	Peynirciyan Aram	Hami	1295	Donluk fabrikasında yıkamacı
200		Annesi Hripsime	Melek	1285	
201		Eşi Bukina	Hayriye	1305	
202		Kızı – isim yazılmamış-	Asiye	1331	

203		Biraderi Yervant	Nadir	1298	Telefon ve elektrik teknisyeni
204	Erzincan	Hırafoğlu Kirkor	Mehmed Akif	1277	Mimar
205		Eği Satig	Nezaket	1292	
206		Oğlu Karabet	Kemal	1316	
207		Oğlu Hayg	Nuri	1318	
208		Oğlu Hrant	Niyazi	1320	
209		Oğlu Amik	Mahir	1323	
210		Kızı Siranuğ	Nadide	1327	
211		Evlad-ı manevisi Sirarpi	Hanife	-	
212	Hacı Bali	Kırağosyan oğlu Parsig	Rasih	1310	Mimar kalfası
213		Kardeği Vahram	Ziya	1315	
214		Kayın validesi Beatrice	Şaziye	1285	
215		Kız kardeği	Şaziye	1317	
216	Hacı Bali	Onanoğlu Orfan	Orhan	1280	Kunduracı
217		Oğlu Karabet	Cevdet	1313	
218		Eği Lusija	Latife	1292	
219		Kızı Zabel	Feride	1317	
220		Oğlu Sion	Hikmet	-	
221		Kayın pederi İsadoroğlu Boğos	Kamil	1260	
222		Kayın validesi Mariam	Meryem	1275	
223	Hacı Bali	İgneçioğlu Hector	Kamil	1275	Kunduracı
224		Eği Piraye	Nazife	1281	
225	Kaplan	Anbaryan Manuk	Bekir	1260	Kuyumcu
226		Oğlu Kaspar	Şakir	1324	
227		Eği Hripsime	Gülizar	1290	
228		Kızı Berika	Hatice	1318	
229	Bozahane	Zuraboğlu Haygaz	İhsan	1282	Kirişçi
2230		Eği Makruhi	Salih	1292	
231		Kızı İsabek	Nuriye	1319	
132		Kızı Araksi	Leman	1325	
233	Sütçi	Hacıköyliğlu Şrak	Ziya	1296	Sıvacı
234		Oğlu Ağobus	Kemal	1319	
235		Oğlu Mirican	Cemal	1323	
236		Kızı Anike	Feride	1324	
237		Eği Baydzar	Şerife	1298	
238	Hacı Bali	Panosoğlu Sarkis	İlyas	1295	Taşçı ustası
239		Eği Mariam	Meryem	1300	
240		Oğlu Zakin	Zeki	1319	
241		Oğlu Kigam	Ziya	1330	
242		Kızı Varseniğ	Besime	1325	
243		Kızı Kirte	Fehime	1327	
244	Seydibölük	Mafişoğlu Ohannes	Yahya	1270	Kundura kalıp imalatçısı
245		Eği Mariam	Meryem	1275	
246		Kızı İzabet	Şaziye	1305	
247		Torunu Anig	Nuriye	1329	
248		Torunu Antranik	Nazım	1326	
249		Torunu Zaven	Vehbi	1330	
250	Cami-i Atik	Çizmeciğlu Ağob	Hikmet	1306	İpek böcek tohumcusu
251		Kardeği İsadur	Behçet	1317	
252		Eği Ardemia	Ruvejde	1308	
253		Kızı Pirab	Nesibe	1330	
254		Oğlu Navas	Mithat	1328	
255		Beslemesi Şadarbik	İkbal	1320	
256	Hacı Bali	...? Solak	Ahmet Pertev	1287	Fotoğrafçı
257		Eği Mariam	Cemile	1295	
258		Oğlu Kirkor	Mehmed Remzi	1317	
259		Oğlu Samoyak	Hasan Zeki	1319	
260		Oğlu Hrant	Mustafa Fehmi	1321	
261		Oğlu	Yusuf Vehbi	1323	
262		Kızı Alis	Hatice Leman	1330	
263		Biraderi Aram	Osman Şevki	1300	
264	Seydibölük	Efendiyan Ohannes	Hayati	1280	Dülger
265		Oğlu Ardaşes	Naci	1315	
266		Eği Makruhi	Naciye	1285	
267	Seydibölük	Hacı Usta	Behzat	1280	Boyacı
268	Kaplan	Haldiroğlu Minas	Mehmed Salih	1310	Muhbir
269		Annesi Diruhi	Halime	1291	
270		Eği Azniv	Azize	1308	
271		Oğlu Ohannes	Kemal	1320	
272	Hacı Bali	Gülyan Kevonik	Ahmed Macid	1281	Mekteb-i İdadı muallimi
273		Eği Marina	Ayşe Münire	1288	
274		Kızı Amına	Emine Belkis	1309	
275		Kızı Şiranus	Fatma Feride	1312	
276		Kayın validesi Almasd	Emine Zekiye	1260	
277		Baldızı Mari	Fatma Nadire	1304	
278		Mari kız Asdghig	Ayşe Cemile	-	
279		Oğlu (İsmi yazılmamış)	Ahmed Lütfi	1331	
280		Kiremitçiyen Hacı Karabet	Mehmed Hadi	1287	Afyon çançıcısı
281		Eği Ovsanna	Hediye	1294	
282		Oğlu Ağob	İlhami	1312	
283		Kızı Varseniğ	Belkis	1315	
284		Oğlu Kevonik	Enver	1317	

285		Oğlu Barıyr	Selami	1327	
286		Manevi evladı Armenuhi	Makbule	-	
287	Hoca Süleyman	Abramoğlu Hacı Kaspar	İbrahim Sun	1279	Havlucu
288		Oğlu Puzant	Latif	1310	
289		Diğeri Rupen	Şükri	1319	
290		Diğeri Osib	Yusuf	1320	
291		Eşi Turvanda	Latife	1285	
292		Validesi Martuhi	Sündüs	1262	
293	Hacı Bali	Karbis	Fuad	-	İhbarcı
294	Gazi Mahhub	Yevahimoğlu Tatos	Mehmed Tahir	1292	Kasap
295		Eşi Mariam	Makbule	1305	
296		Oğlu Arutin	İsmail	1326	
297	Kaplan	Berber Mihailoğlu Vahan	Mehmed Vehbi	1298	İplikçi
298		Eşi Sıpuhi	Samiye	1310	
299		Kızı Araksi	Kamer	1328	
300		Kız Kardeşi Lusiya	Necibe	1304	
301		Oğlu Şavarş	Şakir	1327	
302		Oğlu Maran	Mithat	1324	
303	Cami-i Atik	Bal oğlu Hacı Karabet	Mehmed Tahir	-	
304		Eşi Mayoni	Münire	-	
305		Oğlu Hrant	Mehmed Kazım	-	
306		Oğlu Artin	Adil	-	
307		Kızı Urina	Adile	-	

Merkezi hükümetin kaza Ermenilerini tehciye tabi tutmasına rağmen yukarıdaki listede isimleri yazılı esnafların kazada bırakılması, Ermenilerin kaza ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Yukarıdaki listede ismi yazılı 58 usta ve ustaların aile fertlerinden oluşan 249 kişi dışındaki Ermenilerin, ya hükümetçe belirlenen Sivas vilayeti dışındaki tehcir bölgesine ya da Merzifon kazasının bağlı olduğu Amasya sancağının diğer kazalarına gönderildiği tahmin edilmektedir⁵⁰. Merzifon Ermenilerinin kazadan gönderilmesi kaza ekonomisinde -19. yüzyıl ortalarındaki rakamlardan hareketle tarım ve hayvancılık sektöründe olmasa bile en azından sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe geçici de olsa olumsuz bir etki yaptığı değerlendirilmektedir. Kaza, sahip olduğu sanayi sektörünün % 49'unu, hizmet sektörünün % 30'unu, ticaret sektörünün % 46'sını kaybetmiştir. Ayrıca hane başına Müslümanlardan daha fazla vergi ödeyen çok sayıda vergi mükellefini de kaybetmiştir. Tehcir esnasında kaza nüfusunun yaklaşık % 26'sını oluşturan Ermenilerin, kazadan ayrılmasıyla ortaya çıkan nüfus kaybının kazaya yerleşen muhacirler vasıtasıyla telafi edilmiş olduğu kabul edilebilir. Ancak gelen muhacirlerin Ermenilere oranla daha az teknik bilgi ve beceriye sahip olması, ileriki yıllarda kazada nitelikli işgücü bakımından geçici bir süre de olsa sıkıntıya yol açtığı değerlendirilmektedir. Türkiye'den Ermeni ve Rumların göçleri, Türkiye'yi sanayi ve ticarete yeri doldurulamaz teknik bilgi ve ustalık birikiminden mahrum etmiştir (Zürcher, 2019, s. 196-197) iddiası abartılı olsa da ülke genelinde geçici ve sınırlı, olumsuz bir etki yaptığı kabul edilebilir.

Sonuç

Merzifon kazasında tehcir öncesi Ermenilerin 9.461 kişi ile nüfusun % 26'sını oluşturduğu, ekonomik alanda tarım ve hayvancılığa ilgi duymadığı, daha çok sanayi, hizmet ve ticaret sektörüne ilgi gösterdiği görülmüştür. Tarım ve hayvancılık sektöründe Müslümanların hâkim olduğu, sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe ise nüfuslarına oranla Ermenilerin önemli bir ağırlığa sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

⁵⁰ Kazanın Amasya sancağı üzerinden bağlı olduğu Sivas vilayetinin 1914 yılında 141.000 olan Ermeni nüfusunun 1917 tespitlerine göre 8.097'si vilayet sınırları içinde, 3.974'ü de diğer eyaletlerde olmak üzere 12.071'e düşerek % 91 oranında azalmıştır (Sarafian, 2011, s. 47). Yani 128.926'sı tehciye tabi tutulmuştur. 27 Eylül 1917 tarihli bir resmi belgede tehcir edilen Ermeni nüfusun 136.084 olduğu belirtilmektedir (BOA, DHEUM.2.Şb.68/84). Resmi ikinci rakamı esas alırsak tehciye tabi tutulmuşların oranının % 96'nın üzerine çıktığı görülmüştür. Bu rakamlardan hareketle vilayet genelindeki Ermenilerin % 92-96 civarında tehciye tabi tutulduğunu söylenebilir. Bu orana bakarak kazadaki Ermeni nüfusun da yaklaşık bu oranlarda kazayı terk etmek zorunda bırakıldıkları kabul edilebilir. Kazadaki Ermeni nüfusun 1914 yılında 9.461 olduğu hatırlanırsa tehcir dışı bırakılan yukarıda listede isimleri yazılı 307 kişinin 1914 nüfusunun 3,25'ine denk geldiği görülmüştür. Bu rakam da kazadaki Ermenilerin % 96,75'inin tehciye tabi tutulduğunu ortaya koyar. Bu oran da Sivas vilayet ortalamasına yakın bir rakamdır.

Ermenilerin hane başına Müslümanlardan daha fazla vergi ödedikleri anlaşılmıştır. Kaza Ermenileri, bu özelliklerine rağmen iç güvenliği tehdit ettiklerinde ülke geneline paralel olarak tereddütsüz tehcire tabi tutulmuşlardır. Kaza Ermenilerinin tehciri, kaza nüfusunun yaklaşık dörtte birinin azalmasına, sanayi, hizmet ve ticaret sektöründe bazı olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kaza yöneticileri, Ermenilerin nüfus ve ekonomi içindeki yerini dikkate alarak tehcirin geçici de olsa kaza ekonomisini olumsuz etkileyeceğini değerlendirmiş, bu etkileri azaltmak için bazı tedbirler almışlardır. Bu tedbirler kapsamında kaza idarecileri, merkezi hükümetin bilgisi dâhilinde kaza ekonomisi için ihtiyaç duyulan nitelikli Ermenilerden bir kısmını aileleriyle birlikte tehcir dışı bırakarak bu olumsuz etkileri azaltmaya çalışmıştır. Bu tedbirlere rağmen nüfusu tehcire tabi tutulan kazada ekonomi, sınırlı ve geçici de olsa böylesine olağandışı bir gelişmeden olumsuz etkilenmiştir.

Kazada elde ettiğimiz verilerden hareketle, kazaya paralel olarak ülke genelinde Ermeni nüfusu tehcire tabi tutulan yerlerin sınırlı ve geçici de olsa ekonomik anlamda olumsuz etkilendiği söylenebilir. 1915 yılında Osmanlı topraklarında yaşanan Ermeni tehciri idari, siyasi, askeri ve demografik yönleriyle çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ancak tehcirin ekonomik boyutu yeterince incelenmemiştir. Araştırmacıların bundan sonraki dönemde tehcirin üzerinde çok durulmayan ekonomik boyutuna odaklanmaları bu konuda daha sağlıklı verilerin ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. Defterler

- [1] Evkaf Defterleri (EV.d.) : 16174
- [2] Maliye Nezareti Varidat Cizye Muhasebesi Defterleri (ML.VRD.CMH.d.) : 079, 768, 882
- [3] Maliye Nezareti Varidat Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.) : 12925, 12926, 12929, 12931, 13010, 13904, 13539, 14157, 14160, 14161, 14162, 14164, 14167, 14172, 14173, 14178, 14184, 14185, 14186, 14187, 14188, 14190, 14191, 14192, 14193, 12996, 14195, 14196, 14197
- [4] Nüfus Defterleri (NFS.d.) : 2143, 2236, 2237, 2241, 2242, 2243

B. Perakende Belgeler

- [5] Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2.Şube (DH.EUM.2.Şb.) : 68/84
- [6] Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU.) : 10/1, 10/7
- [7] Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem-i (DH.MKT.) : 252/17, 1503/3, 1507/21
- [8] Dahiliye Nezareti Mütenevvi (DH.MTV.) : 22/70
- [9] Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i (DH.ŞFR.) : 54/287
- [10] Hariciye Nezareti, Mektub-i Hariciye (HR.MHC.) : 02-72/47
- [11] İrade, Dahiliye (İ.DH.) : 1085/85102
- [12] İrade, Hususi (İ.HUS.) : 146/1324
- [13] Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) : 134/1, 134/11
- [14] Yıldız Umumi (Y.PRK.UM.) : 42/3

II. Salnameler

Vilayet Salnameleri

- [15] Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1292), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1292
- [16] Salname-i Vilayet-i Sivas, (H.1301), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1301
- [17] Salname-i Vilâyet-i Sivas, (H.1325), Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1325

III-Araştırma Eserler

- [18] Beydilli, Kemal(2011). "Tehcir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, Ankara.
- [19] Cuinet, Vital(1892). *La Turquie D'Asie, Volume I*, Imprimerie Burdin, Paris.
- [20] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı(2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul.

- [21] Eminoğlu, Mehmet(2007). *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [22] Fidan, Ahmet- Kardeş, Nevin vd.(1996). *M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I,II,III ve IV. Cilt, TTK Basımevi, Ankara.
- [23] Göyünç, Nejat (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara.
- [24] Karal, Enver Ziya(1988). *Osmanlı Tarihi*. VIII.Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,
- [25] Karpat, Kemal(2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, Ankara.
- [26] Natanyan, Boğos(2008). *Sivas 1877*, Çev. Silvert Malhasyan, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- [27] Pakalın, M. Zeki(1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II ve III. Cilt. M.E. B. Yayınları, İstanbul.
- [28] Sarafian, Ara(2011). *Talat Paşa'nın Ermeni Soykırım Raporu*, Gomidas Enstitüsü Yayınları, Londra.
- [29] Sertoğlu, Mithat(1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- [30] Sudi, Süleyman (1308). *Defter-i Muktesid*, C.I, İstanbul: Artin Esadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- [31] Şemseddin Sami(1987). *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- [32] Toprak, Zafer(1984). "Önemli bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931)", *Yapıt*, Sayı 47, Aralık-Ocak (37-43)
- [33] Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013). *Amasya Tarihi*, I-II. Cilt, Amasya Belediyesi Yayınları, Amasya.
- [34] Zürcher, Eric Jan(2019). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

IV. İnternet Kaynakları

- [35] sözlük.gov.tr

EKLER

Ek-1: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Merzifon Kazasındaki Esnafların Dağılımı⁵¹

Kategori	Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Müslüman Esnaf	Kazadaki Ermeni Esnaf	Toplamı
Dokuma	Abacı	-	-	14	14
	Alacacı	-	1	4	5
	Basmacı	-	29	14	43
	Basmacı Çırağı	-	-	2	2
	Basmacı Kalfası	-	-	9	9
	Beldici ⁵²	-	1	-	1
	Culha	-	391	181	572
	Culha Çırağı	-	8	2	10
	Culha Darakçısı	-	-	2	2
	Culha Kalfası	-	-	13	13
	Kalpakçı	-	-	1	1
	Kazzaz	-	4	-	4
	Keçeci	-	5	1	6
	Kuşakçı	-	-	1	1
	Kürkçü	-	-	1	1
	Mutaf ⁵³	-	-	7	7
	Mutaf Çırağı	-	-	1	1
	Pazband ⁵⁴	-	1	-	1
	Pembeci	-	3	2	5
Peştemalçı	-	-	2	2	

⁵¹ Tablo hazırlanırken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

⁵² Yerli kumaş, çit bezi (Şemseddin Sami, 1987,s. 301).

⁵³ Kıldan çuval dokuyan veya satan kişi (Şemseddin Sami, 1987,s. 1425).

⁵⁴ Pazband/Pazvend: Kolçak (Bileğe takılan yünden örme eldiven (Şemseddin Sami, 1987, s.344).

	Şalçı	-	1	-	1
	Urgancı	-	-	12	12
	Urgancı Kalfası	-	-	1	1
	Yemenici	-	1	5	6
		-	445	275	720

Deri	Babuccu ⁵⁵	2	2	28	32
	Babuccu Kalfası	-	-	3	3
	Çankçı	-	7	-	7
	Çizmeci	-	-	1	1
	Debbağ	1	82	-	83
	Debbağ Çırağı	-	1	-	1
	Mestci	-	1	-	1
	Palancı	-	-	1	1
	Saraç	-	9	-	9
	Saraç Çırağı	-	1	-	1
	Semerci	-	18	1	19
		3	121	34	158
Gıda	Çerezci	-	1	-	1
	Etmekçi	-	-	23	23
	Etmekçi Çırağı	-	-	1	1
	Etmekçi Kalfası	-	-	5	5
	Helvacı	-	2	-	2
	Punc ⁵⁶ i	-	-	1	1
		-	3	30	33
Ma den	Çilingir	-	-	3	3

⁵⁵ Ayakkabıcı, ayakkabı yapan veya satan kimse (Fidan, Kardeş vd, 1996,s. 2243).

⁵⁶ Rom veya konyak ile limon ve sıcak sudan mürekkebe ısıtıcı meşrubat (Şemseddin Sami, 1987,s. 364).

	Kazgancı	-	-	60	60
	Kazgancı Çırağı	-	-	3	3
	Kazgancı Kalfası	-	-	10	10
	Kılınççı	-	-	2	2
	Kuyumcu	-	-	13	13
	Kuyumcu Çırağı	-	-	1	1
	Demirci	-	2	83	85
	Demirci Çırağı	-	-	2	2
	Demirci Kalfası	-	-	11	11
	Tüfenkçi	-	3	2	5
		-	5	190	195
Diğer	İlaççı	-	-	4	4
	Kiremitçi	-	-	3	3
	Mumcu	-	3	-	2
	Tarakçı	-	1	4	5
	Tarakçı Çırağı	-	1	1	2
	Terzi		79	81	160
	Terzi Çırağı		5	1	6
		-	89	94	183
	TOPLAM	3	653	623	1279

Ek-2: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Merzifon Kazasındaki Ticaret Erbabının Dağılımı⁵⁷

Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Ticaret Erbabı	Kaza Merkezindeki Müslüman Ticaret Erbabı	Kazadaki Ermeni Ticaret Erbabı	Toplam
Arpacı	-	12	1	13
Attar	-	5	16	21
Bakkal	-	15	-	15
Bezzaz	-	5	28	33
Çerçi	2	1	-	3
Duhancı	-	14	11	25
Eskici	-	9	2	11
Eskici Kalfası	-	-	-	-
Kasap	-	-	33	33
Kasap Çırağı	-	-	3	3
Kasap Kalfası	-	-	7	7
Kemerci	-	-	5	5
Kınacı	-	1	-	1
Kömtürcü	8	-	-	8
Manav	-	14	-	14
Oduncu	36	17	-	53
Saatçi	-	1	-	1
Satenci	-	2	9	11
Simsar	-	-	2	2
Tuzcu	-	15	-	15
Tüccar	-	8	22	30
Uncu	-	3	9	12
	46	122	148	316

⁵⁷ Tablo hazırlanırken Müslüman ticaret erbabının tespiti için 1846 yılına ait (BOA, NFS.d.2243), Ermeni ticaret erbabının tespiti için 1840 yılına ait (BOA, NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır.

Ek-3: 1840 ve 1846 Sayılarına Göre Merzifon Kazasındaki Hizmet Erbabının Dağılımı⁵⁸

	Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Hizmet Erbabı	Kaza Merkezindeki Müslüman Hizmet Erbabı	Kazadaki Ermeni Hizmet Erbabı	Toplam
İnşaat-Ahşap	Boyacı	-	-	1	1
	Boyacı Kalfası	-	-	1	1
	Dülger, Neccar (Doğramacı)	-	11	19	30
	Dülger Çırağı	-	2	-	2
	Elekçi	-	-	1	1
	Kalafatçı ⁵⁹	-	1	-	1
	Nakışçı Ustası	-	1	1	2
		-	15	23	38
Nakdiye	Hamal	-	-	5	5
	Katırcı	-	1	1	2
		-	1	6	7
Sağlık-Temizlik	Berber	-	23	11	34
	Berber Çırağı	-	4	-	4
	Hademe	-	1	1	2
	Hamamcı	-	3	-	3
	Odabaşı	-	-	2	2
	Sarıcı	-	-	1	1
	Tellak	-	-	17	17
		-	31	32	63

⁵⁸ Bu tabloya idari, askeri, dini, hukuki, eğitim ve denetim gibi görevleri yerine getirirken resmi otoriteyi temsil ettiğini düşündüğümüz 243 Nizamiye askeri, 6 Redif askeri, 2 Tımarlı sipahi, 4 Zaptiye neferi, 62 Talebe, 1 Müderris, 28 İmam, 9 Keşiş, 7 Muallim-i sıbyan, 1 Müderris, 5 Müezzın, 1 Müftü, 3 Nâib, 1 Şeyh, 1 Esnaf şeyhi, 6 Kâtib, 1 Kaza müdürü, 1 Mahalle kâhyası, 4 Gedüklü zaim (Büyük tımar sahibi), 1 Memur ve 8 Muhtar (Muhtarların sayısına muhtarlık yanında diğer bir meslek icra ettiği tespit edilen 16 Muhtar dahil edilmemiş bunlar muhtarlık ile birlikte yaptıkları asıl işlerinin olduğu sınıfa dahil edilmişlerdir) ile 36 Bahçıvan, 489 Çiftçi ilave edilmemiştir.

⁵⁹ Gemilerin kaplama ve güverte döşeme tahtalarının aralıklarını üstüptü v.s. sıkıştırdıktan sonra ziftleyerek su geçirmez hale getirme, süsleme, düzenleme (Fidan, Kardeş vd, 1996,s. 1495).

Yiyecek-İçecek	Kahveci	-	11	1	12
	Kebabcı	-	-	24	24
	Kebabcı Çırağı	-	-	1	1
	Kebabcı Kalfası	-	-	2	2
	Kebabcı Çırağı	-	-	1	1
	Tabah Çırağı	-	1	-	1
	Tahmisci Kalfası	-	-	1	1
	Tahmisci	-	-	5	5
		-	12	35	47
Güvenlik	Bekçi	-	-	1	1
	Değirmen Bekçisi	-	-	1	1
	Hamam-ı Natır	-	-	1	1
	Kapıcıbaşı	-	1	-	1
	Natır ⁶⁰	-	4	-	4
		-	5	3	8
Eğlence	Âşık	2	-	-	2
	Çalgıcı	-	-	1	1
		2	-	1	3
Diğer Hizmetler	Çekem ⁶¹	-	1	4	5
	Çoban	60	8	-	68
	Değirmenci	2	2	13	17
	Dellal	-	2	-	2
	Dikici	-	6	75	81

⁶⁰ Bağ ve bahçe bekçisi (Şemseddin Sami, 1987, s. 1449).

⁶¹ Amasya ve Merzifon çevrelerinde sulama suyunun dağıtım, kontrolü ile ilgili olarak köy ve mahalle muhtarlıklarınca görevlendirilen kişilere verilen yerel bir unvan.

Dikici Çırağı	-	1	4	5
Dikici Kalfası	-	-	6	6
Hallac	-	-	6	6
Hancı	-	3	-	3
Hizmetkâr	74	68	4	146
İrgat	105	240	58	403
Kalaycı	-	2	33	35
Kalaycı Kalfası	-	-	1	1
Kıracı	25	14	7	46
Nalbant	-	15	-	15
Tellal	-	-	-	-
Yazıcı	-	-	1	1
	266	362	212	837
Genel Toplam	268	426	309	1.003